

Veganizmi Haraway'le Düşünmek

Thinking Veganism with Haraway

KARUN ÇEKEM

Ege University

Received: 19.04.2025 | Accepted: 27.09.2025

Abstract: The focus of this study is the question of why Donna Haraway, who frequently draws attention to animal exploitation in her writings and invites us to form new kinships with other species, does not advocate veganism, and even maintains a distance from this practice. In answering this question, I will focus particularly on Haraway's example of feral pig hunting in her book *When Species Meet* (2008). This example, along with Haraway's other texts and interviews, illustrates that Haraway's opposition to veganism stems from her view of it as a prohibitive practice that severs our relationships with animals, and offers a false promise of moral purity in our interactions with them. I will raise two objections to this view. First, I will argue that killing an animal cannot be a way of relating to it; on the contrary, it renders such a relation impossible. Second, I will claim that Haraway confines veganism to a narrow framework and that veganism does not necessarily promise moral purity. I will conclude by suggesting that while Haraway's perspective can nonetheless offer valuable insights for vegan ethics, these insights are best realized through a commitment to care as developed within feminist animal ethics, from which Haraway herself draws.

Keywords: Veganism, Haraway, animal ethics, feminist ethics of care, moral purity.

Giriş¹

Son yıllarda hem vegan bireylerin hem de veganizmle ilgili akademik çalışmaların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Öte yandan, veganizmin nasıl tanımlanması gerektiği konusu ilgili literatürde hâlâ tartışmalıdır.² Bu çalışmada bu tanım tartışmasına girmeyeceğim. 1944'te kurulan ve “vegan” terimini ilk kez kullanan *Vegan Society* (Vegan Derneği), internet sayfasında vegan bir yaşam tarzını benimsemenin farklı yollarının olabileceğini, ancak tüm veganların hayvansal gıdaları tüketmemek, hayvansal malzemeleri kullanmamak, hayvanlar üzerinde test edilmiş ürünlerden ve hayvanların eğlence amaçlı kullanıldığı yerlerden kaçınmak konusunda ortaklaştıklarını belirtmektedir (Vegan Society, t.y.). Bu çalışmada kullanacağım “vegan” ve “veganizm” terimleriyle böyle bir ortaklığa işaret ediyorum.

Buradan da anlaşılacağı gibi, veganizm salt bitki-temelli bir diyetle indirgenemeyecek, hayvanların yalnızca gıda için değil, fakat giyim, eğlence, sağlık vb. alanlardaki kullanımına da karşı çıkan bir pratiktir. Bu çalışmada, düşünür Donna Haraway'ın bu pratiğe neden mesafeli durduğunu anlamaya çalışacak, onun veganizme ilişkin bazı görüşlerini eleştirecek, ancak veganizmin yine de Harawayci hayvan etiğinden ilham alabileceğini savunacağım. Çalışmanın birinci kısmında, Haraway'ın insan olmayan varlıklarla ilişkilerimize dair etik görüşlerini genel hatlarıyla ortaya koyacak ve bu görüşlerin veganizmin ilkeleriyle neden bir gerilim yarattığını açıklamaya çalışacağım. İkinci kısımda, Haraway'ın veganizme ilişkin görüşlerinin hem kendi etiğiyle hem de mevcut vegan pratiklerle bazı açılardan uyuşmadığını göstererek eleştirilerimi ortaya koyacağım. Üçüncü ve son bölümde ise veganizmin Harawayci etikle yine de uyumlu hâle getirilebileceğini, ancak bunun için Haraway'ın feminist etikten aldığı ilişkisellik anlayışıyla yetinmeyip, feminist etiğin ihtimam anlayışına da bağlı kalmak gerektiğini savunacağım.

¹ Bu çalışmanın temel iddiaları, 23-24 Haziran 2023 tarihlerinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde gerçekleşen “Haraway'in Gezegeni” başlıklı sempozyumda bir sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma söz konusu bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Akademik literatürde karşımıza çıkan farklı veganlık tanımlarının detaylı bir dökümü ve analizi için bkz. (Dutkiewicz & Dickstein, 2021).

1. Harawayci Etiğin Sacayakları ve Haraway'in Veganizme İlişkin Görüşleri

Metinlerinde sık sık türlerin yoldaşlığından, hayvancılık endüstrisinde hayvanların bedenlerinin nasıl sömürüldüğünden ve ıstırapı paylaşmaktan (*sharing suffering*) bahseden bir filozofun veganizmi savunmasını bekleyebiliriz. Oysa Haraway her ne kadar kimi vegan kuramcılardan yer yer övgüyle söz etse de (Haraway, 2008, ss. 80, 299, 322), hem kendi metinleri hem de kendisiyle yapılan söyleşiler incelendiğinde onun veganizmi savunmadığını, hatta veganizme mesafeli durduğu görülür (Franklin, 2017, s. 8; Haraway, 2008, ss. 105-106; Williams, 2009, s. 162). Haraway'in veganizme ilişkin görüşlerinin niçin çoğunlukla olumsuz olduğunu anlayabilmek içinse öncelikle –eğer böyle bir şeyden bahsedebilirsek– Harawayci etiği ve bu etiğin temelindeki ontolojiyi anlamamız gerekir.

Harawayci etik, faillerin birbirleriyle girdikleri ilişkilerin failleri öncelendiği, başka bir deyişle faillerin ilişkilerden önce var olmadığı, fakat tam da bu ilişkilerde kurulduğu Whiteheadci bir süreç ontolojisine dayanır (Haraway, 2010, ss. 232, 241; 2016, s. 13). Dolayısıyla Harawayci etiğin temel birimi özneler veya failer değil, ilişkilerdir. Bu ilişkilerde türlerin karşılıklı olarak birbirlerini oluşturmalarını Haraway, M. Beth Dempster'dan ilhamla *sympoiesis* (birlikte-yapmak) olarak adlandırır (Haraway, 2016, s. 33). Buna göre hiçbir varlık tek başına ve özerk bir şekilde var olmaz; tüm varlıklar, başka varlıklarla birlikte-oluştukları *sympoietik* bir süreçte varlığa gelir (Haraway, 2016, s. 58). Haraway, birlikte-oluşan bu türleri “yoldaş türler” olarak adlandırır. Geleneksel olarak köpekler gibi evcilleştirilmiş hayvanları çağrıştıran “yoldaş” kavramı, Haraway'de çok daha “büyük ve heterojen bir kategori”ye işaret eder ve “pirinç, arılar, laleler ve bağırsak florası gibi insanlar için yaşamı bu haliyle mümkün kılan organik varlıkları” (Haraway, 2010, s. 234) da içerir. Haraway bu ontolojiden bir etik de türetir: Bu karşılıklı birbirini-oluşturma süreci, ilişkinin taraflarıyla nasıl akrabalıklar kuracağımıza ve onların serpilip gelişmesini nasıl sağlayacağımıza karar vermek konusunda bize bir sorumluluk da yükler. Ancak bu ilişkilerin karmaşıklığı ve sürecin açık uçluluğu nedeniyle, bize nasıl eylememiz gerektiğini veya özgül sorumluluklarımızın ne olduğunu baştan söyleyecek, kendisine uydugumuz sürece bize ahlaki saflık ve masumiyet vadedecek hazır bir reçete-miz olamaz. Birlikte-oluşma sürecinde zaman zaman ellerimizi kirletmemiz ve huzursuz olmamız kaçınılmazdır. Etik, karmaşıklığı ve huzursuzluğu

tamamen ortadan kaldırmaya çalışmak yerine, bu karmaşıklık ve huzursuzluk içerisinde özgül sorumluluklarımızı anlamaya çalışmalıdır (Haraway, 2016).

Haraway'e göre huzursuzluğun bir diğer kaynağı, birlikte-oluşan varlıkların bu süreçte karşılıklı olarak birbirlerini kullanmalarının, hatta bazen öldürmelerinin kaçınılmaz olmasıdır. Ancak Haraway'e göre burada önemli olan, bunu *sorumlu* bir şekilde yapmaktır. Yani bu karşılıklı kullanma ve öldürme ilişkilerinde tarafların eşit olmadığı, işgal ettiğimiz konumların yarattığı güç dengesizliklerinin farkında olmak; fakat dünyayı ontolojik olarak "öldürülebilir olanlar" ve "öldürülebilir olmayanlar" şeklinde iki kategoriye ayırmamaktır. Bu nedenle Haraway, "Öldürmemelisin" ("*Thou shalt not kill*") şeklindeki ilahi buyruğu, "Öldürülebilir kılmamalısın" ("*Thou shalt not make killable*") olarak değiştirmeyi önerir (Haraway, 2008, s. 80). Öldürmek kaçınılmazdır –hatta ötanazi gibi durumlarda aynı zamanda sorumluluğumuz dahi olabilir– ancak karşımızdakini "öldürülebilir" kategorisine sıkıştırmadan, saygıyla ve sorumlulukla öldürmek mümkündür (Potts & Haraway, 2010, s. 329).

Veganizm de hayvanların öldürülebilir kılınmasına karşı çıktığı için, Haraway'in bu pratiğe mesafeli durması ilk bakışta kafa karıştırıcıdır. Ancak onun bu tutumunun nedenlerini yine yukarıda özetlemeye çalıştığım etik görüşlerinde bulmak mümkündür. Zira Haraway'e göre hayvan kullanımının her türlüşünü dogmatik bir şekilde yasaklayan veganizm, birbirini kullanmaları kaçınılmaz olan yoldaş türler arasındaki olası pek çok ilişkinin önünü tıkamakta, tam da Haraway'in karşı olduğu türden, çatışmadan ve huzursuzluktan kaçan, saflık ve masumiyet iddiasındaki bir etik doktrine hapsedilmektedir. Örneğin Williams'la (2009) bir söyleşisinde Haraway, safkan köpek yetiştiriciliğini—hayvan hakları savunucularının çoğu zaman yaptığı gibi—tamamen reddetmek yerine, buradaki ampirik ve etik karmaşıklığı dikkate almak gerektiğini belirtir. Elbette köpek yetiştiriciliği bir tür "öjeni" olarak eleştirilebilir; ancak bu uygulamanın köpeklerin esenliğine katkı sağlayabileceği durumlar da vardır ve bu durumlarda yapay seçim köpeklere karşı sorumluluğumuz hâline dahi gelebilir. Köpek yetiştiriciliği, laboratuvar araştırmaları veya gıda üretimi gibi pratiklerde bizi nihai bir iç huzuruna erdirecek çözümler bulmak imkânsızdır. Haraway'e göre yapılması gereken bu pratiklere içkin ikircikli durumları kabul ederek, yine de

onları sorumlu bir şekilde yürütmenin yollarını aramaktır. Yine Franklin (2017) ile olan bir söyleşisinde Haraway, veganlara saygı duyduğunu ancak veganizmi benimsemediğini belirtir ve veganizm yerine sürdürülebilir, sorumlu bir hayvansal tarımı desteklediğini söyler. Gıda üretimi, Haraway'e göre öldürmeyi zorunlu olarak içerir ve bu bakımdan burada bir masumiyet iddiasında bulunulamaz.

Bu çalışmada daha ayrıntılı olarak ele alacağım kışkırtıcı bir örneği ise Haraway *When Species Meet (Türler Karşılaştığında)* (2008) adlı kitabında verir. Kitabın bir bölümünde Haraway (2008, ss. 296-300), hayvanları yeme problemini kendi başından geçen bir olay üzerinden ele alır. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Haraway'ın üniversiteden bir meslektaşı, evinde arada sırada bölüm yemekleri düzenlemekte ve bu yemeklerde avlamış olduğu hayvanları meslektaşlarına ikram etmektedir. Avladığı bir yabandomuzunu birlikte yedikleri bir bölüm yemeğinde, bazı bölüm üyeleri bundan duydukları rahatsızlığı dile getirir ve aralarında bir tartışma başlar. Tartışmada bölüm yemeklerinin vegan olmasını önerenler olur. Haraway günün sonunda bu tartışmanın hızla kapandığını ve meslektaşının bölüm üyelerini bir daha yemeğe davet etmediğini belirtir.

Haraway yabandomuzu avcılığını açıkça onaylamaz, ancak bu bölüm yemeklerinin sona ermesinden de hoşnut değildir. Ona göre endüstriyel domuz eti üretimi ile meslektaşının domuz avlaması arasında önemli bir fark vardır: Haraway “bir domuzu avlamanın, öldürmenin, pişirmenin ve yemenin (veya yememenin) çok mahrem (*intimate*), kişisel ve kamusal bir edim” (Haraway, 2008, s. 298) olduğunu yazar. Haraway'ın meslektaşı avlanırken bunun bilincindedir ve avladığı hayvanlar hakkında bilgi sahibidir. Avladığı hayvanlara ilgi ve saygı göstermekte, avlandığı yerdeki ekolojik dengeyi gözetmektedir. Başka bir deyişle, bu kişi bir domuzu öldürürken, domuzları tamamen metaya indirgeyen, onları baştan öldürülebilir, harcanabilir varlıklar olarak damgalayan sınai çiftliklerden farklı olarak, onları “öldürülebilir” kılmamıştır. Ancak Haraway aslında bu bölüm yemeklerinin sona ermesinden ziyade, esas olarak bölüm üyelerinin huzursuzluktan kaçıp konuyu hızla kapatmalarına, etik tartışma ve karşılaşma olanaklarının önünün böylece tıkanmasına tepki göstermektedir.

Özetle Haraway, veganizmi böyle bir çerçeveye oturttuğu, yani onu alternatif etik ilişkilene olanaklarını tıkayan, yasaklayıcı ve dogmatik bir

tutum olarak gördüğü için ona mesafeli durmaktadır. Çalışmamın devamında, aynı anekdot üzerinden Haraway'ın bu görüşünü eleştireceğim. Öncelikle, yabandomuzlarını avlamanın aslında Harawaycı bir etiğin önünü tıkadığını öne süreceğim. İkinci olarak ise Haraway'ın veganizmi, kendisinin veganlarda eleştirdiği türden totalize edici bir yaklaşımla ele aldığını ve dar bir çerçeveye hapsettiğini iddia edeceğim.

2. Haraway'e Eleştiriler

Çalışmamın bu kısmında öncelikle, Haraway'ın üniversitesinin bulunduğu Santa Cruz, Kaliforniya bölgesinde bir yabandomuzu olmanın nasıl bir şey olduğunu, buradaki problemleri insan-domuz ilişkilerine bakarak anlamaya çalışacağım. Haraway'ın verdiği örneklerin, mevcut tür ve insan merkezci yapılarla yer yer örtüşüğünü, hatta onları meşrulaştırma tehlikesi taşıdığını öne süreceğim. Daha sonra, Haraway'ın veganizmin ahlaki saflık vadettiği yönündeki iddialarının, veganizmi abolisyonist yaklaşıma indirgemesinden kaynaklandığını, oysa bunun vegan literatürün büyük bir kısmıyla veya veganların yaşam pratikleriyle çoğunlukla örtüşmediğini göstermeye çalışacağım.

2.1. Kaliforniyalı Bir Yabandomuzu Olmak Nasıl Bir Şeydir?

İyi bir hafızaya sahip, zeki ve eğitilebilir olmalarıyla bilinen domuzlar, tarih boyunca insanlara oldukça benzer bir tür olarak görülmüştür. Ne var ki bu benzerlik, insanların domuzlarla ikircikli ilişkiler kurmalarına yol açmış ve bu nedenle domuzların statüsü kültürden kültüre değişiklik göstermiştir. Örneğin kimi Melanezya topluluklarında insanlar ve domuzlar aynı toplumun saygıdeğer üyeleri olarak kabul edilirken (Mizelle, 2011, s. 26), kimi kültürlerde domuzların insanlara benzerliği bir tekinsizlik duygusuna yol açmış ve domuzlar kötücüllük veya erdemsizlikle özdeşleştirilmiştir (Mizelle, 2011, ss. 116-117). Sanayi sonrası dünyada ise domuz eti, dünya genelinde en çok tüketilen et hâline gelmiştir (Mizelle, 2011, s. 65) ve ortalama bir Amerikalının bir domuzla en yakın teması, süpermarkette onun bedeninden parçalar satın almakla sınırlıdır.

Kaliforniyalı bir yabandomuzu olmak ise, öncelikle insanlar tarafından istilacı bir tür olarak sınıflandırılmak demektir. Özellikle de Haraway'ın yaşadığı Santa Cruz bölgesinde yabandomuzları ekosistem için yıkıcı bir popülasyon olarak görülmektedir. Bu popülasyonu kontrol altına almak

amacıyla Ulusal Park Servisi ve Doğa Koruma Kurumu tarafından 5 milyon dolar bütçeli bir proje başlatılmıştır. Bu proje kapsamında 2005-2006 yılları arasında sayısı beş binin üzerinde yabandomuzu sistematik olarak öldürülmüş ve bunu bir ekolojik iyileşmenin takip ettiği kaydedilmiştir (Mizelle, 2011, ss. 173-174).

Haraway'ın kitabının yayımlandığı 2008 yılında Kaliforniya eyaletinde yürürlükte olan yasaya göre, 12 yaş ve üzeri olup geçerli bir avcılık lisansına sahip olan biri, lisansının geçerli olduğu yıl boyunca yasal olarak avlanılabilecek yabandomuzu sayısı kadar yabandomuzu etiketi satın alabilir. Kaliforniya'da ikamet edenler için bir etiket fiyatı 15 Amerikan dolarıdır. Bu etiketin avcının yanında bulunması ve domuzun cesedine iliştilerle Kaliforniya Balık ve Yaban Hayatı Birimine bildirilmesi zorunludur. Etiketlerden elde edilecek gelir, Balık ve Av Hayvanı Koruma Fonuna aktarılmaktadır (California Fish and Game Code §§ 4650-4657, 2005). Görünüşe bakılırsa, her ne kadar Haraway bir domuzu avlamanın son derece mahrem kişisel ve kamusal bir edim olduğunu söylese de, kişisel olan ile kamusal olan burada basitçe bir arada bulunmamakta, daha ziyade bir domuzu avlamakla ilgili kişisel olan ne varsa, kamusal olan ile koşullanmaktadır. Bir domuzu avlamak, içine yasaların, dolarların ve bakanlıkların dahil olduğu, ekonomik ve hukuki bir ağıla dolayımlanmış, güvence altına alınmış ve hatta teşvik edilen bir edimdir. Tek bir avcının bireysel avlanma ediminin domuzların sınai çiftliklerde öldürülmesinden farklı olması, bu edimin insan merkezilikten veya kimi hayvanları öldürülebilir olarak kodlayan kültürel normlarımızdan muaf olduğu anlamına gelmez. Kaliforniyalı bir yabandomuzu ile bir et tesisindeki dar bir kafeste yapay yemlerle beslenen bir domuz arasında—hem türsel olarak hem de yaşadıkları koşullar bakımından—pek çok fark olsa da, şiddete ve istismara açık kılınmaları bakımından aralarında bir fark yoktur.

Haraway veganizmi hayvanlarla kurabileceğimiz olası ilişkilerin önünü tıkayan, dayatmacı bir pratik olarak görür. Ancak eğer Harawayci etikte amaç, tarafların serpilip gelişeceği yeni akrabalıklar ve ilişkiler kurmaksa (Haraway, 2008, s. 134), bir yabandomuzunu avlamanın onunla kurabileceğimiz ilişkileri nasıl zenginleştireceğini ve içinde ne gibi etik potansiyeller barındırdığını, kısacası Harawayci bir etiğe nasıl hizmet edeceğini anlamak güçtür. Potts ile yaptığı bir söyleşide Haraway öldürmeyi de bir ilişki olarak

nitelendirir (Potts & Haraway, 2010, s. 329). Oysa bu, “ilişki” sözcüğünü işlevsiz hâle getirmek demektir. Böyle bir ilişki tanımı, ilişkiyi bir varlığın başka bir varlık üzerindeki herhangi bir edimi ile eş anlamlı kılar. Oysa ilişki tek taraflı bir edim değil, karşılıklılık içeren bir süreçtir ve bir tarafın diğerini öldürmesi tam da bu karşılıklılığı ortadan kaldırır. Bir domuzla ilişkimizi koparmanın en kesin yolu, onu öldürmek, yani domuzu ilişki kuramaz hâle getirmektir. Avcılık bu bakımdan Harawayci bir etiğe veganlıktan çok daha büyük bir tehdittir.

Avlanmanın, sınıai çiftliklerdeki öldürmeden farklı olarak domuzlara saygılı şekilde gerçekleştirildiği de şüphelidir. Zeki ve sosyal hayvanlar olan domuzlar, belli durumlarda kendilerine saygı gösterildiğini anlayabilir ve insanlara karşılık verebilirler. Avlanma ise bu olası durumlardan biri değildir. Domuzlar saygıyla avlandıklarını anlayamazlar. Womack’ın (2013) de dikkat çektiği gibi, avcılık ve benzeri ritüeller bu gibi saygı iddialarıyla meşrulaştırılsalar da bu, avcılıktaki problemleri asimetrisinin üzerini örtmeye yetmez. Bir geyiği avlama deneyiminden hareketle bir hayvanı öldürmenin ne demek olduğu üzerine düşünen Womack, hiçbir törenin öldürmeyi hayvanın bakış açısından saygılı bir şeye dönüştüremeyeceğini söyler. Ritüeller yalnızca avcı için bir anlama sahiptir; çektiği acı ve nihai ölümü her türlü ilişkiyi son derece tek taraflı hâle getiren avlanan için pek bir anlam taşımaz. Dengesizlik açıktır: taraflardan biri yaşarken, diğerinin yaşamı sona erer. Yazara göre avcılık deneyimi doğayla ilişkilenenmenin bir yolu değil, aksine ilişkileri koparan, izole edici ve yabancılaştırıcı bir deneyimdir. Yalnızca bizim bir hayvanla kurduğumuz ilişkileri değil, o hayvanın diğer hayvanlarla ve doğayla kurduğu ilişkileri de koparır. Şiddetin yokluğunda var olabilecek daha derin bağlılık, empati ve anlayış potansiyelini susturur.

Domuzlarla—salt Harawayci anlamda değil, fakat kelimenin en gündelik anlamıyla—yoldaşlık olanaklarının önünün binlerce yıldır nasıl tıkan-
dığına baktığımızda, yeni akrabalıklar kurabilmek için önce bu tarihle yüzleşmemiz gerektiğini görürüz. Yalnızca bir yabandomuzu olmanın ne demek olduğunu daha iyi anlamak için değil, bizim de yabandomuzlarıyla birlikte-oluşabilmemizin yeni yollarını keşfedebilmek için avcı-av ilişkisinin ötesine geçmemiz elzemdir. Haraway’in avlanma örneği ise, insan-domuz ilişkisini yeniden düşünmek için bize radikal bir alternatif sunmaz; aksine tanıdık bir romantik avcı erkek arketipini yeniden üretir.

Haraway, Potts ile yaptığı söyleşide öldürmenin kaçınılmaz olduğunu ve hatta bazı durumlarda sorumluluğumuz olabileceğini, yaşlı ve hasta köpeği adına ötanazi kararı alması üzerinden açıklar (Potts & Haraway, 2010, s. 329). Uygulamalı etikteki kürtaj ve ötanazi tartışmalarından da bilindiği gibi, her ölüm mutlak olarak kötü olmayabilir veya birini öldürmek bazen ona karşı sorumluluğumuz olabilir. Öte yandan ıstırap içinde olmayan bir yabandomuzunu öldürme sorumluluğumuzun kaynağı muğlaktır. Bu sorumluluğu Kaliforniya eyalet yasalarında ima edildiği gibi yabandomuzlarının verdiği ekolojik hasardan türetmek ise problemlidir: İnsanlar yabandomuzlarının verdiği zararın katbekat fazlasını doğaya verdikleri hâlde, insanları öldürerek onların nüfuslarını azaltmak bizim için bir tartışma konusu dahi olmamaktadır. Yeni buyruğumuz “Öldürülebilir kılmamalısın” olsa da şu açıktır ki Haraway’in meslektaşına domuzları öldürdüğü için bir yaptırım uygulanmamasının, onun zaten hiçbir zaman insan avlamak veya köpek avlamak gibi hobiler edinmemiş olmasının sebebi, yaşadığı toplumda insanların ve köpeklerin değil, domuzların öldürülebilir kılınmış olmasıdır.

Haraway’in örneğinin problemli olmasının bir diğer sebebini, Arcari’nin (2020) sosyoloji alanındaki doktora çalışmasına dayanan kitabında buluyorum. Arcari, çalışmasında insanların hayvanları “yenebilir” ve “yenemez” olarak sınıflandırırken veya hangi “et”lerin ahlaki olarak daha “iyi”, hangilerinin ise daha “kötü” olduğuna karar verirken hangi kriterlere dayandıklarını ortaya koymaya çalışmış ve bunun için üretici ve tüketicilerle görüşmüştür. Yazarın sıraladığı kriterlerden bazıları, hayvanın türü, yaşı, nasıl öldürüldüğü, etin nasıl üretildiği ve nereden satın alındığıdır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, sınav çiftliklerde üretilen ve süpermarketten satın alınan et, katılımcıların gözünde en “kötü” et olarak görülürken, etin “yerel” olması, yabani bir hayvandan elde edilmiş olması, bu hayvanın istilacı bir türe mensup olması, onun nasıl yaşadığı ve öldüğü hakkında bilgi sahibi olunması, hayvanın bizzat eti yiyecek olan insan tarafından öldürülmüş olması gibi kriterler, katılımcıların o eti yemeyi ahlaki olarak daha kabul edilebilir bulmalarını sağlamaktadır. Arcari her ne kadar burada Haraway’in örneğine doğrudan bir atıfta bulunmamış olsa da, söz konusu parametrelerin Haraway’in değindiği noktalarla örtüşüyor olması dikkate değerdir. Haraway’in gerekçelerinin üretici ve tüketicilerin genel kabulleri ile bu denli uyumlu olması, Haraway’in etiğinin hayvanlarla olan ilişkimizi

düşünmek için gerçekten radikal bir alternatif sunup sunmadığına, onun aslında mevcut durumun bir apolojisi olup olmadığına yönelik bir şüphe doğurmaktadır.³

Bu şüpheyi doğurabilecek bir diğer örnek, Haraway'ın *When Species Meet* (2008, ss. 265-274) kitabındaki “Chicken” (“Tavuk”) başlıklı yazısıdır. Tavukların, insanların ve başka türlerin de dahil olduğu bir “çoktürülü küresel sözleşmenin” (Haraway, 2008, s. 267) tarafı olarak anlatıldığı bu kısa demede, bu sözde sözleşmenin zalim yönlerinden, tavukçuluk endüstrisinin tavuklara ve çevreye verdiği zarardan, bu endüstride çalışan işçilerin sömürülmesinden ve kuş gribinin sömürgeleştirilmiş ve yoksul ülkelerdeki yıkıcı etkilerinden söz edilir. Yazıda kafa karıştırıcı olan şey ise burada tavukların da tarihin birer faili olarak anlatılması, tavuklar hakkında “insanlar için çalışmaya razı oldukları ilk günden beri” (Haraway, 2008, s. 265) gibi ifadelerin kullanılmasıdır. İnsanların yegâne failer, insan olmayan hayvanların ise salt edilgen varlıklar olarak resmedildikleri tarihsel-toplumsal anlatıların insan-hayvan ilişkilerini çarpıtarak ve tek yönlü anlattıkları, bu gibi anlatılarda insanların da hayvanlarla birlikte-oluştunun üzerinin örtüldüğü doğru olmakla birlikte, Haraway'ın tavukları, “gagalama hakları karşılığında bir *pound* etini değiş tokuş etmeye razı” (Haraway, 2008, ss. 266-267) failer olarak resmetmesi buradaki sistematik sömürünün üzerini örtmektedir. Haraway'ın karakteristik muzip üslubunun, tavuk-insan ilişkilerindeki ve tavukçuluk endüstrisindeki sömürüyü anlatan böyle bir yazıda tam olarak neye hizmet ettiği açık değildir. Haraway'ın bu bölümün sonunda övgüyle bahsettiği, uygulamaları her ne kadar masum olmaktan uzak olsa da ona göre “insan-hayvan dolanıklıklarının tarihine” (Haraway, 2008, s. 273) duyarlı örgütlere örnek teşkil eden *Rare Breeds Survival Trust* (Nadir Irkları Kurtarma Vakfı) da mevcut endüstriye radikal bir alternatif sunmaktan uzaktır. Vakfın yok olma tehdidi altındaki kümes hayvanları için

³ Eleştirel hayvan çalışmaları literatüründe Haraway'e bu nedenle pek çok itiraz yöneltilmiştir. Örneğin Weisberg (2009, ss. 39-40), Haraway'ın etinginde ıstırapı paylaşmanın önemli bir yere sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun ıstırapa yol açan şiddeti ortadan kaldırmaya yönelik bir mücadele çağrısıyla birlikte gelmediğini belirtir. Benzer şekilde Weisberg (2009, s. 60) Haraway'ın ‘yoldaş türler’ kavramının, yoldaşlarımız üzerindeki sistematik tahakkümümüze somut bir alternatif sunan bir mücadeleye bizi çağırmadığını ileri sürer. Giraud (2013a) ise Haraway'ı, insan merkezçiliği ve hayvanların öldürülebilir kılınmasına karşı çıkarken, tam da insan merkezçiliği ve öldürülebilir hayvanlar kategorisini yeniden üreten biyokapitalizmi güvence altına almaya devam ettiği için eleştirir.

yürüttüğü çalışmaların endüstriyel hayvancılığın en zalim biçimlerinden hiçbir farkının olmadığını söyleyemeyecek olsak da, özellikle de vakfın internet sayfasında (Rare Breeds Survival Trust, t.y.) bu hayvanların hâlâ “besi hayvanı” (*livestock*) olarak kategorize edildiklerini, yani onların meta statüsünden vazgeçilmediğini gördüğümüzde, vakfın ilişkilerimizi kökten dönüştürmek için yeni bir yolu mu, yoksa hayvan refahçılarının yaptığı gibi görece ufak çaplı bir reformu mu önerdiği tartışmalı hâle gelir. Özetle, Haraway'in kitabındaki bu örnekte de yine insan-tavuk ilişkilerini radikal bir biçimde dönüştürecek bir alternatifte rastlayamamaktayız.

Köpeklerle olan yoldaşlığımızın doğurduğu ikircikli durumları irdelerken, Haraway felsefe tarihinde eşi görülmemiş ölçüde özenli ve inceliklidir. Öte yandan köpekler zaten sözcüğün genel geçer anlamıyla yoldaşımızdır ve domuzlar ve tavuklar gibi bizim tarafımızdan hâlihazırda öldürülebilir kılınmamıştır. Oysa Haraway'in “yoldaş tür” kavramının kapsamı bundan çok daha geniştir. Ne var ki Haraway, köpeklerden söz ederken gösterdiği özeni, öldürülebilir ve yenebilir kıldığımız hayvanlarla ilişkilerimizi inceleyen göstermemektedir. Veganizmi totalize edici olduğu ve çatışmadan kaçtığı için eleştirse de, kendisi de hayvanları öldürülebilir kılan bu totalize edici ideolojiyle hesaplaştığı kısımları aceleyle geçer; buradaki ikircikliliği ve huzursuzluğunu dile getirmekle yetinir. Bir sonraki kısımda, Haraway'in veganizmle ilişkilendirdiği ahlaki saflık iddiasının da sağlam temellere oturmadığını, Haraway'in vegan literatürle tek boyutlu bir şekilde ilişkilendiğini göstererek eleştirilerimi sürdüreceğim.

2.2. Veganların Elleri Temiz midir?

Haraway'in veganizme mesafeli durmasının bir diğer temel nedeni, veganizmi hayvan etiğindeki belli bir tür deontolojik veya hak-temelli yaklaşımla, yani abolisyonist veganizmle bağdaştırması gibi görünmektedir. Abolisyonist yaklaşımın en ünlü temsilcisi Francione'ye göre mülk olmama hakkı, diğer bütün haklarımızın temelinde yatan en temel hakkımız olup, diğer haklarımızın anlamlı olabilmesinin önkoşuludur (Francione, 2008, s. 33). Hayvanların haklarını tanımak demek, onların insanların sahip olduğu tüm haklara sahip olmaları gerektiğini savunmak değil, fakat onların en temel hakkını—mülk olmama ve kullanılmama hakkını—tanımak demektir. Bu nedenle abolisyonizmin tarif ettiği şekliyle veganizm, hayvan kullanımının her türlüşüne katı bir şekilde karşı çıkar ve bu, insanların hayvanlara

karşı ahlaki yükümlülüğüdür (Francione & Charlton, 2015). Francione (2009) ve Francione & Charlton (2016) bu noktada tutarlılığa büyük bir önem vererek, etik veganizmde esnekliğe yer olmadığını, hayvansal ürünlerin üretim ve tüketiminin kesin olarak sonlandırılması gerektiğini savunur. Francione'un evcilleştirilmiş hayvanlara ilişkin tutumu da nettir: Hâlihazırda evcilleştirdiğimiz hayvanlara karşı bakım yükümlülüklerimiz olsa da, daha fazla hayvanı evcilleştirmemek ve onların soyunu devam ettirmemek de önemli bir yükümlülüğümüzdür (Francione, 2008, ss. 304-305). Haraway Francione'a doğrudan atıfta bulunmasa da, mesafeli durduğu veganizm anlayışı genel hatlarıyla Francione'un yaklaşımıyla paralellik gösterir.⁴

Abolisyonistlerin insan-hayvan ilişkilerini resmetme tarzı, Harawayci etikle bağdaşmaz. Öncelikle, hayvanları kullanmayı *tamamen* bırakmamız gerektiği iddiası Harawayci etik açısından sorunludur; zira bu ne mümkün ne de arzu edilen bir şeydir. Hayvanlara müdahale etmeyi tamamen bırakmayı etik bir erek olarak koymak, insanların alanı ile hayvanların alanının birbirinden keskin bir şekilde ayrılabilceği yönündeki hatalı bir varsayıma dayanır. İnsanlar ve hayvanlar birbirleriyle sık sık kullanım ilişkilerine girerler. Karşılıklı olarak birbirimize bağımlı olmak, birlikte-oluşan varlıklar olmak, yoldaş türler olmak bunu gerektirir. Dahası böyle bir kullanım yasağı, insanı yegâne fail kılarak, hayvanların da bizi bir şeyler için kullanabileceğini, yani onların fail statüsünü reddeder. Hatta Haraway bu nedenle “evcilleştirilmiş” sıfatından da hoşlanmaz; çünkü bu tabir hayvanları pasif ve edilgen bir konuma hapseder (Potts & Haraway, 2010, s. 322). Bu, her tür kullanımın ve evcilleştirme pratiğinin etik açıdan meşru olduğu anlamına gelmez; bunlar çoğunlukla adaletsiz ve sömürücü pratiklerdir. Ancak bu durum bizi evcil hayvanların soyunu tüketmeye değil, onlarla adil ilişkiler kurmanın imkânlarını soruşturmaya yöneltmelidir. Francione'dan farklı olarak Haraway için “adil evcilleştirme” bir oksimoron değildir. Harawayci etik, ancak insanlarla hayvanların ilişkilerini, tarafların yaşamlarını zenginleştirecek, serpilip gelişebilecekleri bir ortakyaşam içerisinde güçlendirmek, insanlar ve hayvanlar arasında yeni akrabalıklar kurmak gibi bir ereği benimseyebilir.

⁴ Francione ve Haraway'i “sevgi” ve “yasa” kavramları ekseninde birbiriyle karşılaştıran bir çalışma için bkz. (Pick, 2012).

Abolisyonizm gibi deontolojik yaklaşımların insan-hayvan ilişkisini fazlaca basitleştirme, bu ilişkiyi antisosyal ve tek taraflı bir ilişki olarak tarif etme ve bu ilişkileri güçlendirmektense koparma tehlikesi taşıdığı doğrudur. Haraway ise bu karmaşıklığı çok daha incelikli bir biçimde resmeder. Bu karmaşıklık, Haraway'in etiğinde katı yasakların işlevsiz olmasına ve bu yasaklara uyup ahlaki açıdan saf ve temiz kalmamızın imkânsız olmasına yol açar. Haraway'in bir kitabına (2016) da adını veren "*staying with the trouble*" ("sıkıntıyla birlikte yaşamak") kavramı, bizde ahlaki sıkıntı yaratan her ikircikli durumdan kaçmamak, ellerimizi kirletmeye ve bu sıkıntılı durumda kalmakta ısrar etmek anlamına gelir. Ancak Haraway veganizmi sıkıntıdan kaçış olarak nitelendirip eleştirirken, veganlarda gördüğü tek boyutluluğa aslında kendisi hapsolür. Abolisyonist olmayan, hatta abolisyonizmi eleştiren Carol Adams gibi vegan düşünürleri yer yer ansa da (Haraway, 2008, s. 299), farklı veganizm anlayışlarını görmezden gelerek ve tüm vegan geleneği abolisyonist veganizme indirger.

Oysa veganlığın tarihine bakıldığında bu ahlaki saflık iddiası bu gelecekte nadiren görülür. Haraway'in eleştirisi bu bakımdan bir tür korkuluk safsatası olarak dahi nitelendirilebilir. Kapitalist bir dünyada şehirli bir vegan, ona çoğunlukla görünmez olan bir üretim-tüketim zincirinin parçasıdır ve ekonomik olarak kimi veya neyi desteklediğini her zaman tam olarak bilemez. Daha görünür durumlarda, örneğin başka bir hayvan adına karar almak, bir hayvana mezbaha artıklarından yapılan bir mamayı vermek veya hayvan deneyleri yapan bir ilaç şirketinin ürettiği bir ilacı kullanmak gerektiğinde, masum olamayacağını bilir. Vegan olmak, insan-hayvan ilişkilerinden doğan tüm etik problemleri sihirli bir değnekle çözmek demek değil, ellerimizin daima kirli olacağını bilmek ancak bu sıkıntıyla kalmakta ısrar etmek ve bu sıkıntı içerisinde yolunuzu bulmaya çalışmak demektir (Giraud, 2021). Bu bağlamda Haraway'in özellikle göz ardı ettiği literatür, bir sonraki başlıkta üzerinde daha uzun duracağım feminist hayvan etiği geleneği ve bu geleneğin benimsediği ilişkisel veganlık anlayışıdır. Adams (2006, s. 125), Haraway'in feminist bir düşünür olarak feminist etikten ilişkisellik perspektifini alıp, daha sonra ilişkisel bir veganizm geliştirmektense veganizmi topyekun reddetmesini bu nedenle eleştirir.

İnsanlarla veya insan olmayan hayvanlarla kurduğumuz ilişkilerde ellerimizin asla temiz olamayacağını anlamak için onları öldürmeyi

deneyimlememize gerek yoktur. Domuzlarla veya tavuklarla ilişkimizi mevcut olanın dışında ama insan-merkezci ve hak-temelli hayvan etiğinin de ötesinde yeniden düşünebilmenin yolu, onlarla kuracağımız olası ilişkileri henüz başlamadan sonlandırmaktan geçemez. Etik dünyamızın karmaşıklığını, ilişkilerimizin ikircikliliğini ve ahlaki saflık iddiasının içinde barındırdığı kibri fark etmek, hayvanlarla bakım ve ihtimam ilişkileri kurmak gibi yollarla olanaklıdır. Zira ihtimam ilişkileri de bakım veren ile bakım gören arasında problemlili iktidar ilişkileri üretebilir ve her iki tarafta da farklı bakımlardan kırılğanlıklar yaratır. Öte yandan ihtimamda ısrar etmek, bu ilişkileri sürdürmekte, onarmakta, şiddete alternatif yollar aramakta, ilişkinin taraflarının serpilip gelişmesine odaklanmakta da ısrar etmek demektir. Çalışmamın bir sonraki bölümünde, Haraway'ın veganizme ilişkin olumsuz görüşlerine rağmen yine de veganlara bazı açılardan kaynaklık edebileceğini, ancak bunun yolunun Harawayci etiği, Haraway'ın de kendisinden büyük ölçüde beslendiğini söylediği (2008, ss. 73-74) feminist ihtimam etiğine daha fazla yaklaştırmaktan geçtiğini öne süreceğim.

3. Haraway'e Rağmen Harawayci Bir Vegan Etik

Haraway insanların hayvanlara nasıl davranması gerektiğini açıkça belirleyen evrensel ahlaki formüllerin niçin işleyemeyeceğini, insan-hayvan ilişkilerinin niçin hep kaygan bir zeminde kurulduğunu çok etkili bir şekilde ortaya koyar. Örneğin hayvanları eğitmenin onlara her zaman bir şey dayatmak demek olmadığını, *When Species Meet* (2008) kitabında kendi köpeğine verdiği eğitimler ve bu sürecin yarattığı ikircikli durumları aktararak ikna edici bir şekilde gösterir. Elbette sirklerde hayvanları bazı hareketleri yapmaları için "eğitmek" işkencedir. Öte yandan, nasıl ki biz insanlar olarak eğitimden bir tür haz alabiliyorsak, eğitim bizi entelektüel olarak uyaran ve yaşamımızı zenginleştiren bir şey olabiliyorsa, belli durumlarda eğitim hayvanlar için de pekâlâ böyle bir deneyim olabilir. Benzer şekilde, hayvanları bilimsel araştırmalarda kullanmak söz konusu olduğunda, mevcut hayvan deneylerinin çoğu zaman hayvanlara ıstırap çektiirdiği ve onların yaşamını hiçe saydığı doğrudur. Ancak bu, hayvanlarla birlikte bilim yapmayı tamamen yasaklamamız gerektiği anlamına gelmez. Hayvanların ihtiyaçlarını gözetken, onlara saygı ve ihtimam gösteren bir bilim pratiği mümkündür (Haraway, 2008, ss. 24, 91). Dolayısıyla hayvanların eğitimi veya bilimsel araştırmalarda kullanımı söz konusu olduğunda, mevcut sömürücü pratiklere

iyi alternatifler bulmak, üstelik bunları hayvanlarla kurduğumuz ilişkileri güçlendirecek şekilde tahayyül etmek mümkündür. Ancak Haraway, yabandomuzu avlama örneğinde, bir domuzla ilişkilerimizi güçlendirebilecek böyle bir alternatifi tahayyül etmekten kaçıyor gibi görünmektedir.

Bu alternatifi feminist hayvan etiği geleneğinde bulabiliriz. Feminist hayvan etikçileri, hayvan etiğindeki faydacı veya deontolojik yaklaşımları fazlaca rasyonalist, soyut ve evrenselci bularak, bu yaklaşımların yerine bakıma, karşılıklı bağımlılıklarımıza, somut ve özgül ihtiyaçlara ve kırılmalara dayanan ilişkisel ve bağlamsal bir hayvan etiği önerirler (Çekem, 2023). Haraway'ın ilişkisel etiği de aslında bu geleneğin bir devamı olmakla birlikte, onun ihtimama öncelik veren kökenlerinden sapmıştır. Bu nedenle de feminist hayvan etiğinin başlıca temsilcilerinden Donovan & Adams'a göre (2007, s. 12), her ne kadar Haraway'ın hayvan etiği postmodern feminizm içerisinden Aydınlanmacı hayvan etiğine yöneltilmiş önemli bir eleştiri olsa da, feminist ihtimam etiği perspektifinden oldukça problemlidir. Haraway feminist etikten ilişkisellik ve bağlamsallık anlayışlarını almış, ancak bu geleneğin şiddete karşı ihtimamı önceleyen tutumunu geri plana atmıştır. İhtimamı öncelemenin etik tahayyülümüzü nasıl dönüştüreceğine yönelik iyi bir örneği ise feminist hayvan etikçisi Josephine Donovan (2006) vermektedir: Örneğin nasıl ki insanlar arasında bir virüs salgını başladığında diğer insanları korumak için enfekte insanları öldürmüyor, bunun yerine onları karantinaya alıp aşilar geliştiriyorsak, kuş gribi ile de bu şekilde mücadele etmek mümkündür. Bu yaklaşım "istilacı" yabandomuzlarının yol açtığı ekolojik sorunlara da uygulanabilir: İhtimam temelli düşünmek, domuzları, çıkarları insanların veya başka hayvanların çıkarlarıyla sürekli çatışan varlıklar olarak görmek yerine, domuzlara zarar vermeden bölgedeki nüfusu dengeleyecek alternatif çözümler aramak, hatta etik tahayyülümüzü ve pratiğimizi domuzlarla ilişkilerimizi güçlendirecek şekilde genişletmek demektir. Bir domuzu avlayarak onun dünyayla tüm ilişkilerini koparmak, ihtimam temelli bir hayvan etiğiyle örtüşmez.

Feminist ihtimam etiğinden beslenen ilişkisel bir veganlık anlayışı geliştirmek de mümkündür. Örneğin Gruen & Jones (2016), veganlığı salt bir kimliğe ya da yaşam tarzına indirgediğimizde ahlaki saflık ithamlarının da kaçınılmaz olacağını, veganlığı daha ziyade "bir tür pratik, şiddeti, tahakkümü ve sömürüyü en aza indirmek için elimizden gelenin en iyisini yapma

süreci" (Gruen & Jones, 2016, s. 156) olarak anlamamız gerektiğini ileri sürerler. Çalışmalarında ekofeminist filozof Val Plumwood'un, hayvanları yemeyi katı bir şekilde yasaklayan her buyruğun insan merkezci olduğu ve her canlının başka canlılar için besin olabileceği gerçeğini görmezden geldiği şeklindeki eleştirisine yanıt veren Gruen & Jones, veganizmin ekolojik dayanıklılığımızı inkâr etmek zorunda olmadığını, tüm hayvanların başka canlılar tarafından tüketilebileceği gerçeğinin, bizim kimi hayvanları tüketilebilir, harcanabilir, öldürülebilir olarak sınıflandıran toplumsal kategorizasyonumuzdan bütünüyle farklı bir şey olduğunu ve veganlığın öncelikle bu sınıflandırmanın kendisiyle hesaplaşmak, hayvanları öldürülebilir varlıklar olarak sınıflandırmaktansa onlarla sömürüye dayanmayan, saygılı yoldaşlık ilişkileri kurmak demek olduğunu öne sürerler (2016). Burada veganizm, bireylere ahlaki saflık vadeden katı bir buyruk olarak değil, fakat tam da Haraway'in de önerdiği gibi hayvanların öldürülebilir kılınmasına karşı çıkan, ihtimama dayalı, reflektif ve dinamik bir süreç olarak resmedilmektedir.

Bu süreç yalnızca etik-politik değil, epistemik bir dönüşümü de içerir. Veganlık yalnızca bir diyet veya tüketim tercihi değil, algılarımızın, kategorilerimizin ve etik komünitenin sınırlarının da dönüşmesidir (Giraud, 2013b; Jenkins, 2012; Salih, 2014). Örneğin Jenkins'e göre vegan birinin domuz pastırmasına ilişkin çağrışımları zamanla dönüşür; pastırma eskiden kimi hoş çocukluk anılarını çağrıştırabilirken, artık ölümü, ıstırabı, sömürüyü çağrıştırır (Jenkins, 2012, ss. 508-509). Vegan biri bir parça pastırmaya baktığında önce bir yiyecek görüp, daha sonra zihninde onu "yenmesi yasak yiyecekler" kategorisine sokarak onu yemekten kaçınmamakta; o pastırmayı daha en baştan farklı algılamakta, onu zulümle ve bunun beraberinde getirdiği olumsuz duygularla bağdaştırmaktadır. Bu bakımdan veganlık yalnızca etik bir yasak değil; dünyayı anlamak için kullandığımız kategorilerin, yaptığımız sınıflandırmaların, bizim için neyin gıda neyin gıda-olmayan, neyin tüketilebilir neyin tüketilemez olduğunun dönüşmesidir. Başka bir deyişle veganizm, "hayvan" kategorisinin göndergesini dönüştürmek, bu kategorinin içerdiği tüketilebilirliğe, harcanabilirliğe ve öldürülebilirliğe meydan okumaktır (Giraud, 2013b). Harawayci anlamda bir ortakyaşam ancak böyle bir etik-epistemik dönüşümden sonra mümkün olabilir. "Evcil hayvan" ve "besi hayvanı" gibi kategorilerde ısrar etmek ise, ikinci gruba dahil

ettiğimiz hayvanları kırılğan, tıpkı bizim gibi başka varlıklarla ilişkilenen ve yası tutulabilir varlıklar olarak algılamamızı zorlaştırır.

Shotwell (2016), *Against Purity (Saflığa Karşı)* adlı kitabında “etik saflığa” karşı çıkarak, etik yaşamın hedefinin kusursuz ve tavizsiz bir varoluşa ulaşmak olmaması gerektiğini, etik yaşamın daha ziyade içinde yaşadığımız karmaşık ve birbirine bağlı sistemlerde yol almakla ilgili olduğunu savunur. Shotwell’e göre saf bir yaşam imkânsız olduğu gibi, birkaç basit bireysel seçimle son derece karmaşık zarar ve acı ilişkilerindeki sorumluluğumuzdan kurtulmak, ahlaki yaşantımızda temiz bir sayfa açmak da mümkün değildir. Dahası, saflık ve kusursuzluk ideali—tam da böyle bir ideale ulaşmak imkânsız olduğu için—eylemden kesilmemize neden olabileceği ve bir dönüşüm yaratmak yerine bizi ataletle sürükleyebileceği için tehlikelidir de.

Kapitalist bir ekonomide veganlar kaçınılmaz olarak karmaşık bir küresel gıda ağının parçasıdır. Kimi bitkisel ürünlerin tarımı hayvanların yaşam alanlarına zarar verebilmektedir (Jones, 2016, s. 26). Örneğin pek çok vegan amblemlili gıdada temel bir bileşen olan soya fasulyesinin üretimi A.B.D.’de tek bir büyük şirketin, Monsanto’nun tekelindedir. Monsanto’nun tarım ilaçlarına daha dayanıklı olmaları için genetik olarak modifiye ettiği soya fasulyesi tohumları ise çevre, hayvan ve insan sağlığına birer tehdit oluşturmaktadır (Warkentin, 2012, s. 11). Dolayısıyla küresel gıda üretiminde, bitkisel tarım ve hayvansal tarım birbirinden keskin bir şekilde ayrılamamaktadır. Best’in de vurguladığı gibi (2009, s. 44), veganizm, insan-hayvan ve insan-doğa ilişkisinin radikal bir şekilde dönüşmesi için bir gerek koşul olmakla birlikte, tek başına bir yeter koşul olamaz. Radikal bir dönüşüm için vegan hareketin diğer sosyal adalet hareketleri ile aktif ittifaklar kurması, sosyal ve ekolojik özgürleşmeye yönelik daha kapsamlı bir toplumsal yaklaşımın parçası olması gerekir.⁵ Eğer et endüstrisinin de bir

⁵ Veganizmin yalnızca bitki-temelli beslenmeye, yani bir diyetle indirgenmesi, veganizm üzerine yapılan akademik çalışmalarda da sıkça eleştirilmekte, bunun veganizmi depolitize ettiği ve veganizmin aslında etik, politik ve sık sık da hukuki bir mücadele olduğunun üzerini örttüğü öne sürülmektedir. Örneğin Giraud’ya göre (2021, s. 2) veganizmi diğer yemek kültürlerinden ayıran, onu salt bir diyet olmaktan çıkaran etik-politik bir vechesi de vardır ve onun mevcut insan-hayvan ilişkilerine, gıda üretimine, yerleşik toplumsal kurumlara karşı bu etik-politik duruşu göz önüne alınmaksızın bu pratik anlaşılamaz. Best’in (2009) de bir temsilcisi olduğu eleştirel hayvan çalışmaları, veganizmi dar anlamda hayvanlara ilişkin bir düşünün da ötesinde, ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer baskı biçimlerine karşı çıkan daha geniş bir sömürü-karşıtı etik olarak anlar ve veganizmi toplumdaki çeşitli sömürü ve tahakküm biçimlerini ortadan kaldırmaya yönelik çok daha geniş bir politik ve yapısal reformun

bileşeni olduğu daha geniş sistemsel ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri ele almazsa, vegan ürünlerin üretimi ve tüketimindeki kapitalist ve ekolojik (hem insanlara, hem insan olmayan hayvanlara, hem de doğaya yönelik) sömürü biçimlerine, gıda dağılımındaki küresel eşitsizliğe odaklanmazsa, veganizm bireyci ve tüketimci bir yaşam tarzına hapsolacaktır.

Dolayısıyla bireyler olarak sadece hayvansal ürünleri kullanmaktan kaçınmakla ve bu yolla etik sorumluluğumuzu yerine getirdiğimizi düşünmekle ulaşacağımız iç huzur, bir yanılsama olacaktır. Bu karmaşık gıda üretim sistemleri içerisinde sömürü problemini çözmenin hayvansal ürünleri kullanmayı bırakmak gibi basit bir formülü yoktur. Dahası bir bireyin sistematik adaletsizliğe ve sömürüye karşı vereceği mücadele, tam da sonlu ve sınırlı varoluşumuz nedeniyle kısıtlı olacaktır. Gelgelelim Shotwell'e (2016) göre bu bizi "Bir birey olarak elimden ne gelir ki?" diye düşünmeye ve bir tür etik sinizme de itmemelidir. Shotwell, Harawayci etikten de etkilenerek, kısmî, sonlu ve sınırlı konumumuzdan hareketle, bu konumdan kolektif eylemliliği nasıl yaratabileceğimize odaklanmamız gerektiğini söyler. Veganizmin dönüştürücü olabilmesi, onun bireysel bir seçimden ibaret olmayıp, karşılıklı olarak birbirimize bağlı olduğumuz failleri etkilemeye ve onlardan etkilenmeye açık olduğumuz kolektif bir mücadelenin parçası olmamıza bağlıdır. Yapılması gereken ne imkânsız bir saflık ideale sarılmak ne de saflık mümkün olmadığı için veganizmden tamamen vazgeçmektir. Yapılması gereken, her besinin dev bir üretim zincirinden geçerek tabağımıza geldiğini fark ederek, ellerimizin kirli olduğunu bilerek, sıkıntıyla birlikte yaşayarak sömürüye ve şiddete başkaldırmaktır. Giraud'ya göre (2013b) veganizmi katı, totalize edici bir pratik olarak görmek yerine, onu insan-hayvan ilişkilerindeki güç ilişkilerini ve örtük kabulleri ifşa eden ve eleştiren bir "olumlayıcı biyopolitika" hâline getirmek mümkündür. Karmaşıklığa ve özeleştiriyeye açık olan böyle bir veganizm, Giraud'ya göre bir takım yerleşik kabullere gerçek anlamda meydan okumayıp yalnızca

parçası olarak görür. Benzer şekilde Adams (2013), hayvan bedenlerinin sömürüsü ile kadın bedenlerinin sömürüsü arasındaki paralelliklere dikkat çekerek bu iki sömürü pratiğinin birbirini nasıl beslediğine odaklanır ve feminist mücadeleden ayrı düşünilemeyecek bir veganizmi savunur. Vettese & Pendergrass'ta da (2022) veganlık sadece bir kimliğe veya diyeteye indirgenemeyecek, daha geniş ölçekli bir ekososyalist ütopyacı projenin parçası olarak karşımıza çıkar.

“sıkıntıyla birlikte yaşayan” bir yaklaşımdan çok daha verimli ve dönüştürücü olabilir.

Sonuç

Twine (2014), Sara Ahmed'in “oyunbozan” (*killjoy*) kavramından esinlenerek “vegan oyunbozan” (*vegan killjoy*) kavramını ortaya atar ve veganların vegan-olmayanlarla birlikte oturdukları sofralarda benzer bir rolü üstlendiklerini söyler. Haraway'ın aktardığı anekdottaki vegan meslektaşlar da bir bakıma bu rolü üstlenmiş, ölü bir domuzun bedenini birlikte tüketmekten doğan ortak haz ve neşeyi bozmuşlardır. Onlar yüzünden bu yemekler bir daha tekrarlanmamıştır.

Ne var ki Twine'in da vurguladığı gibi oyunbozanlık salt bir yıkım veya yapıbozum değildir. Oyunbozanlar mevcut sosyal normlara uymanın yarattığı neşeye meydan okurken, bu normlara uymayan pratiklerden doğabilecek yeni ortak neşe ve anlam olanaklarına da kapı aralarlar (Twine, 2014, s. 638). Veganizmi bazı şeyleri tüketmeye konmuş bir yasak olarak, yani salt *negatif* olarak tanımladığımızda yaratabileceğimiz dönüşüm sınırlıdır; tıpkı sadece oyun bozmak ve neşe kaçırmakla yapabileceklerimizin sınırlı olması gibi. Veganizm sadece oyun bozmayan, fakat aynı zamanda oyun kuran, *pozitif* bir pratiktir.

Veganizmi varılacak bir nihai erek veya hayvanlarla ilişkilerimizden doğan etik problemleri sihirli bir şekilde ortadan kaldıracak bir reçete olarak düşünmek yanlıştır. Öte yandan bir varlıkla kurduğumuz ilişki temelde bir mülkiyet ilişkisi olduğu sürece, o varlıkla hiçbir zaman Harawayci anlamda bir ortakyaşam kuramayacağımız da açıktır. Dolayısıyla hayvanları birer mülk veya meta olmaktan çıkarmak varılacak nihai bir hedef değil, bu ortakyaşamı adil ve tarafların serpilip gelişeceği şekilde kurabilmek için asgari bir zemin veya bir başlangıç noktasıdır. Bu noktada veganizm, insan olmayan hayvanlarla ilişkilerimizi salt araçsal bir ilişki, bir tahakküm ilişkisi veya bir mülkiyet ilişkisi olarak görmenin ötesine geçmemizi, insan-olmayan dünyayla en sıradan ve gündelik ilişkilerimizin bile radikal bir biçimde dönüşmesini sağlar.

Eğer Haraway'ın bölümünde, bölüm yemeklerinin bundan böyle vegan olmasına yönelik çağrıya kulak verilseydi, belki de asıl o zaman yeni ilişkilene olanakları açılır ve hem hayvanlarla ilişkilerimizi hem de en basit ve

gündelik edimlerimizden biri olan yemek yeme edimini dönüştüren, reflektif bir süreç başlayabilirdi. Bu dönüşüm doğayla, diğer hayvanlarla ve insanlarla kurduğumuz ilişkinin de dönüşmesine önayak olduğu sürece Harawayci bir dönüşüme de kapı aralayabilirdi – her ne kadar Haraway olup bitenlere hayıflanmış olsa da.

Kaynaklar

- Adams, C. J. (2006). An Animal Manifesto Gender, Identity, and Vegan-Feminism in the Twenty-First Century. *Parallax*, 12(1), 120-128. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13534640500448791>
- Adams, C. J. (2013). *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram* (G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Arcari, P. (2020). *Making Sense of 'Food' Animals: A Critical Exploration of the Persistence of 'Meat'*. Palgrave Macmillan.
- Best, S. (2009). The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education. *Journal for Critical Animal Studies*, 7(1), 9-52.
- California Fish and Game Code §§ 4650-4657 (2005). <https://law.justia.com/codes/california/2005/fgc/4650-4657.html>
- Çekem, K. (2023). Faydacılığın ve Deontolojinin Ötesinde: Hayvan Etiği İçin İhtimam-Temelli Bir Çerçeve. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22(1), 460-497. <https://doi.org/https://doi.org/10.20981/kaygi.1195821>
- Donovan, J. (2006). Feminism and the Treatment of Animals: From Care to Dialogue. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 31(2), 305-329. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/491750>
- Donovan, J., & Adams, C. J. (2007). Introduction. İçinde J. Donovan & C. J. Adams (Ed.), *The Feminist Care Tradition in Animal Ethics: A Reader* (ss. 1-20). Columbia University Press.
- Dutkiewicz, J., & Dickstein, J. (2021). The Ism in Veganism: The Case for a Minimal Practice-based Definition. *Food Ethics*, 6(2), 1-19. <https://doi.org/10.1007/s41055-020-00081-6>

- Francione, G. L. (2008). *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* (R. Akman & E. Gen, Çev.). İletişim.
- Francione, G. L. (2009, Ekim 18). *Some Thoughts on the Meaning of "Vegan". The Abolitionist Approach.* <https://www.abolitionistapproach.com/some-thoughts-on-the-meaning-of-vegan/>
- Francione, G. L., & Charlton, A. (2015). *Animal Rights: The Abolitionist Approach.* Exempla Press.
- Francione, G. L., & Charlton, A. (2016, Mayıs 12). *Veganism as a Moral Imperative.* The Abolitionist Approach. <https://www.abolitionistapproach.com/veganism-moral-imperative/>
- Franklin, S. (2017). Staying with the Manifesto: An Interview with Donna Haraway. *Theory, Culture & Society*, 34(4), 49-63. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0263276417693290>
- Giraud, E. (2013a). 'Beasts of Burden': Productive Tensions Between Haraway and Radical Animal Rights Activism. *Culture, Theory and Critique*, 54(1), 102-120. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/14735784.2013.769724>
- Giraud, E. (2013b). Veganism as Affirmative Biopolitics: Moving Towards A Posthumanist Ethics? *PhanEx*, 8(2), 47-79. <https://doi.org/10.22329/p.v8i2.4087>
- Giraud, E. H. (2021). *Veganism: Politics, practice, and theory.* Bloomsbury Academic.
- Gruen, L., & Jones, R. C. (2016). Veganism as an Aspiration. İçinde B. Bramble & B. Fischer (Ed.), *The Moral Complexities of Eating Meat* (ss. 153-171). Oxford University Press.
- Haraway, D. J. (2008). *When Species Meet.* University of Minnesota Press.
- Haraway, D. J. (2010). Siborglardan Yoldaş Türlerle: Teknolojide Akra-balığı Yeniden Şekillendirmek (G. Pular, Çev.). İçinde G. Pular (Ed.), *Başka Yer* (ss. 225-256). Metis.
- Haraway, D. J. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Cthulucene.* Duke University Press.

- Jenkins, S. (2012). Returning the Ethical and Political to Animal Studies. *Hypatia*, 27(3), 504-510. https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2012.01291_4.x
- Jones, R. C. (2016). Veganisms. İçinde J. Castricano & R. R. Simonsen (Ed.), *Critical Perspectives on Veganism* (ss. 15-39). Palgrave Macmillan.
- Mizelle, B. (2011). *Pig*. Reaktion Books.
- Pick, A. (2012). Turning to Animals Between Love and Law. *New Formations*, 76, 68-85. <https://doi.org/10.3898/NEWF.76.05.2012>
- Potts, A., & Haraway, D. (2010). Kiwi chicken advocate talks with Californian dog companion. *Feminism & Psychology*, 20(3), 318-336. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0959353510368118>
- Rare Breeds Survival Trust. (t.y.). *RBST's manifesto for native livestock*. Rare Breeds Survival Trust. <https://www.rbst.org.uk/rbsts-manifesto-for-native-livestock>
- Salih, S. (2014). Vegans on the verge of a nervous breakdown. İçinde N. Taylor & R. Twine (Ed.), *The Rise of Critical Animal Studies: From the Margins to the Centre* (ss. 52-68). Routledge.
- Shotwell, A. (2016). *Against Purity: Living Ethically in Compromised Times*. University of Minnesota Press.
- Twine, R. (2014). Vegan Killjoys at the Table—Contesting Happiness and Negotiating Relationships with Food Practices. *Societies*, 4, 623-639. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/soc4040623>
- Vegan Society. (t.y.). *Definition of veganism*. Vegan Society. <https://www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism>
- Vettese, T., & Pendergrass, D. (2022). *Half-Earth Socialism: A Plan to Save the Future from Extinction, Climate Change, and Pandemics*. Verso.
- Warkentin, T. (2012). Must Every Animal Studies Scholar Be Vegan? *Hypatia*, 27(3), 499-504. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2012.01291.x>
- Weisberg, Z. (2009). The Broken Promises of Monsters: Haraway, Animals and the Humanist Legacy. *Journal for Critical Animal Studies*, 7(2), 22-62.

- Williams, J. J. (2009). Science Stories: An Interview with Donna J. Haraway. *The Minnesota Review*, 2010(73-74), 133-163. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/00265667-2010-73-74-133>
- Womack, C. (2013). There Is No Respectful Way to Kill an Animal. *Studies in American Indian Literatures*, 25(4), 11-27. <https://doi.org/10.5250/studamerindilite.25.4.0011>

Öz: Bu çalışmanın odak noktası, metinlerinde sık sık hayvan sömürsüne dikkat çeken ve bizi diğer türlerle yeni akrabalıklar kurmaya davet eden Donna Haraway'in, neden veganizmi savunmadığı, hatta bu pratiğe mesafeli durduğu sorusudur. Bu soruyu yanıtlarken özellikle Haraway'in *When Species Meet* (2008) kitabındaki yabandomuzu avlama örneği üzerinde duracağım. Bu örnekte ve Haraway'in diğer metinlerinde ve söyleşilerinde de görüldüğü gibi, Haraway'in veganlığa karşı çıkmasının sebebi, onu hayvanlarla ilişkilerimizi koparan, yasaklayıcı ve hayvanlarla ilişkilerimizde bize ahlaki saflık vadeden bir pratik olarak görmesidir. Bu görüşe iki itiraz yönelteceğim. İlk olarak, bir hayvanı öldürmenin onunla ilişki kurmanın bir yolu olamayacağını, aksine onunla ilişkileneceğimizi imkânsız hâle getirdiğini savunacağım. İkinci olarak ise Haraway'in veganizmi dar bir çerçeveye sıkıştırdığını, veganizmin zorunlu olarak bir ahlaki saflık vadetmediğini iddia edeceğim. Yine de Haraway'in görüşlerinin vegan etiğe önemli içgörüler sağlayabileceğini, ancak bunun yolunun Haraway'in de beslendiği feminist hayvan etiğinin ihtimam anlayışını benimsemekten geçtiğini vurgulayarak çalışmamı sonlandıracam.

Anahtar Kelimeler: Veganizm, Haraway, hayvan etiği, feminist ihtimam etiği, ahlaki saflık.

